

فصلنامه تخصصی علوم اجتماعی دانشگاه آزاد اسلامی - واحد شوشتر

سال چهارم، شماره یازدهم، زمستان ۱۳۸۹

تاریخ دریافت: ۸۹/۹/۶ تاریخ پذیرش: ۸۹/۱۱/۲۳

صص ۴۰-۱۹

بررسی ابعاد سرمایه اجتماعی در توسعه روستایی

(مطالعه موردی: روستاهای باغستان و برون - شهرستان فردوس)

محمد سلمانی^۱، فریده تقی پور^۲، مهدی رمضان زاده لسبویی^۳، زهرا جلیلی پروانه^۴

چکیده

سرمایه اجتماعی مفهوم جدیدی است که امروزه در تحلیل‌های اجتماعی - اقتصادی پیرامون توسعه جوامع روستایی مطرح است. سرمایه اجتماعی در روستا بر منابع موجود در روستا تأکید دارد این منابع شامل روابط انسانی، شبکه‌ها و نهادها در ساختارهای اجتماعی است. به هر حال، روستاها در فرآیند توسعه اجتماعی و انسانی به شاخص‌های سرمایه اجتماعی نیازمندند. در این پژوهش سعی شده است که با شناسایی شاخص‌های اصلی سرمایه اجتماعی

۱- استادیار دانشکده جغرافیای دانشگاه تهران

۲- کارشناس ارشد جغرافیا و برنامه ریزی روستایی دانشگاه تهران

۳- عضو باشگاه پژوهشگران جوان دانشگاه آزاد واحد تهران مرکز (نویسنده مسؤل)

۴- کارشناس ارشد جغرافیا و برنامه ریزی روستایی دانشگاه تربیت مدرس

که از بنیان‌های نظری این موضوع بیرون آمده در قالب پرسشنامه از دید دو جامعه روستایی باغستان و برون در استان خراسان جنوبی موجود سنجش قرار گیرد.

روش پژوهش از نوع توصیفی - تحلیلی مبتنی بر روش اسنادی و میدانی است. اطلاعات جمع آوری شده با استفاده از نرم افزار SPSS و آزمون‌های تحلیلی مورد سنجش قرار گرفت. یافته‌ها نشان می‌دهد که در دو جامعه نمونه شاخص‌های مربوط به تعامل بیشترین نقش را در بین شاخص‌های سرمایه اجتماعی در توسعه روستایی دارد.

واژه‌های کلیدی: سرمایه اجتماعی، مشارکت مدنی، تعامل اجتماعی، اعتماد، توسعه

روستایی، باغستان، برون

مقدمه

توسعه با مبانی پیچیده‌ای که با خود به همراه دارد، سال‌هاست که در ادبیات جهانی بررسی می‌شود. توسعه روستایی هم به عنوان یکی از مباحث توسعه امروزه با چالش‌های فراوانی روبه‌رو است. یکی از این چالش‌ها، توجه نکردن به سرمایه اجتماعی^۱ روستاییانی است که به صورت هزاران خرده فرهنگ در پهنه جغرافیایی کشور ایران گسترده شده است و شناخت آن روند برنامه‌ریزی برای توسعه روستایی را برای متخصصان مربوطه تسهیل و مشارکت روستاییان را در اجرای بهتر برنامه به همراه دارد.

امروزه اهمیت سرمایه اجتماعی به منظور رسیدن به توسعه روستایی، موضوع رو به رشد بسیاری از مطالعات در سالیان اخیر است. شرط لازم برای پیشرفت هر جامعه‌ای به خصوص جوامع روستایی، توسعه همه جانبه، ایجاد روابط گرم، گسترش انسجام اجتماعی، بسط مشارکت اجتماعی و از همه مهمتر، اعتماد متقابل (فرد، جامعه و دولت) است که این سازه‌ها از مولفه‌های سرمایه اجتماعی هستند. با وجود ابهاماتی در ماهیت این سرمایه، اهمیت آن مورد

تاکید و تصدیق جهانی است و آن را یکی از مولفه‌ها و تعیین کننده‌های مهم توسعه روستایی قلمداد می‌کنند، اما شواهد حاکی از آن است که در برنامه‌ریزی‌های توسعه روستایی کشور، این مهم کمتر مورد توجه برنامه‌ریزان و سیاستگذاران توسعه روستایی بوده است. در واقع، این خلأ در ادبیات توسعه روستایی ما آشکار است. جوامع روستایی با وجود شبکه‌های اجتماعی متنوع و روابط اجتماعی بیشتر رو در رو در یک موقعیت قوی‌تر و محکم‌تری برای ایجاد و توسعه سرمایه اجتماعی قرار می‌گیرند. با توجه به اهمیت موضوع و مواردی که مطرح شد، این پژوهش در پی شناخت و بررسی وضع موجود شاخص‌هایی از سرمایه اجتماعی در نواحی روستایی است که در توسعه روستایی مؤثر است. به عبارتی، این پژوهش در پی آن است که مولفه‌های سرمایه اجتماعی را به صورت مقایسه‌ای در دو روستا بررسی کند.

مبانی نظری

اکنون مفهوم سرمایه، اصطلاحی در علوم اجتماعی است. در گذشته، مفهوم سرمایه در اقتصاد وجود داشت، اما این مفهوم به تازگی در علوم سیاسی، جامعه‌شناسی و تاریخ وارد شده است. انواع بسیاری از سرمایه از قبیل سرمایه هویت، سرمایه انسانی، سرمایه آکادمیک، سرمایه فیزیکی، سرمایه مالی و سرمایه مادی وجود دارد که ما در اینجا آنها را به حساب نمی‌آوریم (Pellerin and Stearns 2001 , Reay, 2000).

«امروزه تعاریف متعددی در ارتباط با مفهوم "سرمایه اجتماعی" مطرح شده، که باعث ایجاد سردرگمی نسبت به این مفهوم شده است» (3, National Statistic, 2001). «اصطلاح سرمایه اجتماعی قبل از سال ۱۹۱۶، در مقاله‌ای توسط هانی فان از دانشگاه ویرجینیای غربی مطرح شد. اما، نخستین بار در اثر کلاسیک جین جاکوب "مرگ و زندگی شهرهای بزرگ آمریکایی" (۱۹۶۱) به کار رفته است، که وی در آن نوشته توضیح داده بود، شبکه‌های اجتماعی فشرده در محدوده‌های قدیمی و مختلط شهری، صورتی از سرمایه اجتماعی را

تشکیل می‌دهند و در ارتباط با حفظ نظافت، نبود جرم و جنایت خیابانی و دیگر تصمیمات درمورد بهبود کیفیت زندگی، در مقایسه با عوامل نهادهای رسمی مانند نیروی حفاظتی پلیس و نیروهای انتظامی، مسوولیت بیشتری از خود نشان می‌دهند» (بیکر، ۲، ۱۳۸۲) از دیدگاه کلمن «سرمایه اجتماعی با کارآیی خود تعریف می‌شود، یک هویت صرف نیست بلکه دارای ویژگی‌های مختلف است.» (Coleman, 1990, 302). پوتنام سرمایه اجتماعی را مجموعه‌ای از مفاهیمی مانند اعتماد، هنجارها و شبکه‌ها می‌داند که منافع متقابل اعضای یک اجتماع را تأمین خواهد کرد، تأکید عمده وی بر مفهوم اعتماد است (Putnam, 2000). بانک جهانی سرمایه اجتماعی را مجموعه‌ای از نهادها، ارتباطات و قواعد می‌داند که کمیت و کیفیت تعاملات اجتماعی جامعه را شکل می‌دهند. (world bank, 2006). در مفهوم کلی «سرمایه اجتماعی حاصل انباشت منابع بالقوه و یا بالفعلی است که مربوط به مالکیت یک شبکه با دوام از روابط کم و بیش نهادینه شده در بین افرادی است که با عضویت در یک گروه ایجاد می‌شود» (فیروزآبادی، ۱۳۸۴)، ریشه‌های جدید سرمایه اجتماعی از ظهور تأکید بر تعارض با جامعه‌شناسی آمریکایی در سال‌های ۱۹۵۰ برخاسته است. کتاب Lewis Coser (کارکردهای تعارض اجتماعی)، اساس این چشم‌انداز را در زمینه جامعه‌شناسی مهیا می‌کند. او بر جنبه‌های نظریه‌ای تعارض تأکید می‌کند؛ یعنی همراه با کارکردهای تجمعی، تعارض اجتماعی برای گروه‌ها و عموماً برای جامعه تأکید دارد. در عین حال، مقاله جرج هومانس (رفتارهای اجتماعی) که در مجله آمریکایی جامعه‌شناسی منتشر شده است نیز جامعه‌شناسان را متقاعد می‌کند که با دید اقتصادی به پدیده‌ها بیندیشند. هومانس عقیده دارد که قوانین اقتصادی و روانشناسی می‌تواند هر پدیده بزرگ اجتماعی را توضیح دهد. کتاب بعدی او (رفتار اجتماعی، تشکیلات اولیه آن) توجه بیشتری به این الگوهای جدید اقتصادی دارد. از نظر پیتر بلو سرمایه اجتماعی به عنوان یک نظریه شبکه اجتماعی است که هدف آن ارزیابی ساختارهای اجتماعی

و هنجارها است که از طریق رفتار فردی درک می شود در حالی که چگونگی تاثیرات اجتماعی بر رفتار توده‌ای افراد را هم بررسی می‌نماید. جیمز کولمن چشم انداز انتخاب عاقلانه با ایجاد یک رابطه خرد (میکرو) - کلان (ماکرو) را بیشتر بسط داد او معتقد است انتخاب‌هایی که مردم انجام می‌دهند در تعاملات چهره به چهره، مربوط به ساختارهای فرهنگی و اجتماعی در سطح کلان (ماکرو) است. کولمن معتقد است که این ارتباطات به عنوان یک جریان سه مرحله‌ای از سطح کلان به سطح خرد باعث ایجاد یک رفتار خاص در سطح خرد می‌شود که به اثر خاص در سطح کلان منجر می‌گردد. کار کولمن در جنبه انتخاب عاقلانه، پژوهش را تحت تاثیر قرار دارد و سرمایه اجتماعی را مفهوم سازی نمود. سرمایه اجتماعی بر توسعه روابط مردم با یکدیگر برای دسترسی به منابع تکیه دارد که همسان با فرضیه انتخاب عاقلانه است که مردم روابط را با یکدیگر برقرار می‌دارند تا به نتایج سودمندی برسند. بعضی از محققان عقیده دارند که سرمایه اجتماعی با ملاحظه نابرابری اجتماعی بین غنی و فقیر شروع می‌شود. هانی فان (یک پژوهشگر و یک اصلاح طلب اجتماعی در روستاهای ویرجینیای غربی)، جوامع روستایی را در آپالاجیا مورد ارزیابی قرار داد که اگر با همسایه خود ارتباط برقرار نماید و آنها با دیگر همسایگان، تجمعی از سرمایه اجتماعی وجود خواهد داشت که ممکن است فوراً نیازهای اجتماعی‌اش را جبران کند و ممکن است به طور بالقوه مقدار سرمایه اجتماعی را برای بهبود قابل توجه شرایط زندگی در کل جامعه ایجاد نماید. سرمایه اجتماعی در تعامل در سطوح خرد و کلان قرار داده می‌شود. مردم باید با یکدیگر تعامل داشته باشند تا سرمایه اجتماعی را برای خودشان، خانواده‌شان و جامعه‌شان گسترش دهند. جامعه‌شناسان و اقتصاددانان هر دو بر تعاریف جدید سرمایه اجتماعی تاثیر گذاشته‌اند.

جدول ۱: مجموعه‌ای از تعاریف که توسط بانک جهانی منتشر شده

<p>مجموع منابع بالقوه یا بالفعلی است که با عضویت در شبکه پایایی از روابط کم و بیش نهادینه شده از آشنایی یا شناخت متقابل، به دست می‌آید...</p>	<p>بورديو^۱:</p>
<p>اجزای اصلی سازمان اجتماعی، مانند اعتماد، هنجارها و شبکه‌هایی که می‌توانند کارایی اجتماعی را با تسهیل کنشهای هماهنگ، بهبود دهند.</p>	<p>پوتنام:</p>
<p>نهادها، روابط، نگرش‌ها، ارزش‌هایی که تعاملات بین اشخاص را مدیریت کرده و به توسعه اجتماعی و اقتصادی کمک می‌نماید.</p>	<p>گروتارت و ون باستلار^۲:</p>
<p>روابطی که اشخاص در آن سرمایه گذاری می‌کنند و جریانی از منافع را به وجود می‌آورند.</p>	<p>بیبگتون^۳:</p>
<p>یک شبکه از پدیده اجتماعی مرتبط (بویره نقشی که روابط بین فردی، عضویت شبکه‌های اجتماعی، در تبادل اجتماعی کارآمد بازی می‌کند)</p>	<p>فافچمپس:</p>
<p>احساس همدردی، نگرانی، همدلی، احترام، حس اجبار و اعتماد یک شخص یا گروهی به شخص یا گروهی دیگر.</p>	<p>رویسون و سیلس^۴:</p>
<p>سرمایه اجتماعی دانش، ادراک، هنجارها، قوانین و انتظارات مشترک درباره الگوهای تعاملات است که گروهی از افراد در برخورد با مساله‌های غامض اجتماعی، موقعیت‌های عمل جمعی با خود به سازمان می‌آورند ... افراد بایستی روش‌های تقویت انتظارات و اعتماد متقابل را جهت غلبه بر وسوسه‌های کوتاه مدت ناخوشایند پیدا نمایند.</p>	<p>اوستروم^۵:</p>

Source: (Francis, 2002)

- 1 - Bourdieu
- 2 - Grootaert and Van Bastelaer
- 3 - Bebbington
- 4 - Robison and Siles
- 5 - Ostrom

در نهایت جیمز کولمن سرمایه اجتماعی را در شرکت مجریان در ساختارهای اجتماعی قرار داد. کولمن به سرمایه اجتماعی به عنوان مورثی ساختن روابط بین و داخل مجریان در یک جامعه نظر دارد که به بعضی‌ها سود می‌رساند و بعضی نیز سودی نمی‌رسد. سرمایه اجتماعی یک واحد منفرد نیست اما یک طیفی از واحدهای متفاوت است که مشترکاً دو شاخص دارند: همه آنها شامل جنبه‌هایی از یک ساختار اجتماعی هستند و آنها به مجریان خاصی کمک می‌کنند که در داخل ساختار هستند. توسعه سرمایه اجتماعی به جنبه‌های قابلیت اعتماد، التزامات، و هنجارهای مؤثر که به وسیله شرکت کنندگان در شبکه‌ها نگهداری می‌شود که به حفظ فرصت‌ها و منابع در حال پیشرفت بستگی دارد. کولمن تشکیل و تخریب سرمایه اجتماعی و اثرات آن بر بستن روابط داخل گروه‌های شبکه‌ای را مورد نظر دارد. او همچنین جوانب ساختارهای اجتماعی در ایدئولوژی‌های مختلف و همچنین نقش فراوانی و کمک دولتی در توسعه سرمایه اجتماعی را مورد ارزیابی قرار داد. تعریف کولمن از سرمایه اجتماعی هنوز بر کار جامعه‌شناختی اخیر برتری دارد اگر چه پژوهشگران در آن تجدید نظر کرده‌اند. در نهایت یکی از افرادی که وارد پژوهش سرمایه اجتماعی می‌شود رابرت پاتنام است. او سرمایه اجتماعی را به عنوان " اشکال سازمان‌بندی اجتماعی از قبیل شبکه‌ها، هنجارها، و اعتماد اجتماعی که هماهنگی و همکاری برای سود متقابل را تسهیل می‌کند " تعریف می‌نماید. در حالی که کولمن از یک ارتباط خرد-کلان در مفهوم سازی سرمایه اجتماعی استفاده می‌کند، پوتنام تعریف و محاسبات خود را در سطح جامعه قرار می‌دهد. پوتنام اعتقاد دارد که مردم جوامع با سطوح بالای سرمایه اجتماعی دارای زندگی‌های ساده‌تری نسبت به کسانی که در جوامع با سطوح پایین سرمایه اجتماعی زندگی می‌کنند، هستند. پاتنام در کتابش با عنوان بولینگ به تنهایی کاهش داوطلبی، اعتماد بین شهروندان و شرکت سیاسی در ایالات متحده را به بحث می‌گذارد. شبکه‌هایی که از فعالیت‌های بالا توسعه می‌یابند، همکاری و ارتباط را

پرورش می‌دهند، روابط بسط یافته، و اجازه می‌دهند تا تعارضات آسان‌تر در این جوامع حل شود. پوتنام مدعی است که کاهش در سرمایه اجتماعی در ایالات متحده وجود داشته است و روابط و تعاملات مردم با دیگران را تغییر داده است. اگر چه سرمایه اجتماعی در مطالعه شبکه‌های اجتماعی مفهوم سازی شده، در سال‌های اخیر سرمایه اجتماعی و شبکه‌های اجتماعی به شاخه‌های مجزا و گاهی مناطق واحد مطالعه منشعب شده است. اوانیکس و بولین جوامع مختلف را مقایسه کردند و دریافتند که سرمایه اجتماعی در مناطق روستایی به دلیل پیوندها، حمایت متقابل، و سطوح بالاتر شرکت در جامعه بالاتر است. اما در زمینه مطالعات سرمایه اجتماعی در فضای جغرافیایی روستاها به توان دو نمونه زیر را مورد مطالعه قرار داد. در زمینه نقش سرمایه اجتماعی در روستاها گریپ در سال ۲۰۰۷ در پایان نامه دکتری خود در دانشگاه پرینستون رابطه بین سرمایه اجتماعی و مهاجرت، در واقع علل مهاجرت‌های روستا-شهری را بررسی کرده است و نشان می‌دهد که چگونه سطوح و توزیع منابع سرمایه اجتماعی در یک اجتماع پویایی اقتصادی-اجتماعی و جمعیتی را تغییر می‌دهد (Garip, 2007).

یومکاو در سال ۲۰۰۶ در دانشگاه یورک کانادا پایان نامه خود را در زمینه سرمایه اجتماعی و توسعه روستایی در کشور تایلند نوشته است. هدف اصلی او از این تحقیق استفاده از تئوری سرمایه اجتماعی به جهت کشف سطوح متفاوت موفقیت و شکست توسعه اجتماع محور در تایلند است یافته‌های او نشان می‌دهد که سرمایه اجتماعی بالا، به ویژه صداقت و مقابله به مثل، امکان مشارکت اجتماع در روابط عمومی و توسعه مبتنی بر اجتماع را ممکن می‌سازد. پس از مطالعه مروری بر سرمایه اجتماعی در دنیا نظرات بوردیو و پاتنام را به این دلیل که این پژوهش بیشتر از آنها الهام گرفته است را بررسی می‌کنیم. از بزرگان مطالعات سرمایه اجتماعی پیر بوردیو است او سرمایه اجتماعی را به عنوان منابع بالقوه یا واقعی تعریف می‌کند که به شبکه ثابتی از روابط مرتبط می‌شود. تعریف او بر فواید کسب شده به وسیله آنهایی است که در

گروه‌هایی شرکت دارند که جامعه‌پذیری را برای هدف خاص دسترسی به منابع ایجاد می‌نمایند. گروه‌های مخصوص دارای امتیاز، قادر به سازماندهی اندیشمندانه تمرکز بخشی سرمایه اجتماعی در بین خودشان هستند. این شبکه روابط، محصول استراتژی‌های سرمایه‌گذاری، فردی یا جمعی، هوشیارانه یا غیرهوشیارانه است که مورد نظر است با ایجاد یا تولید روابط اجتماعی که به طور مستقیم در کوتاه مدت یا دراز مدت یعنی در تغییر روابط مربوطه از قبیل همسایگی، محیط کار، یا حتی خویشاوندی به روابطی که همه با هم ضروری و انتخابی است، قابل استفاده است که بیانگر التزامات پایدار است که به طور ذهنی یا باطنی احساس می‌شود یا به طور نهادی تضمین می‌شود. در این تعریف، عقیده بر این است که مردم به منابعی که توسط شرکایشان نگهداری می‌شود راه می‌یابند، در حالی که قادر به محاسبه موجودی منابعی هستند که افراد برای استفاده آینده دارند. تعریف پوردیو روشن می‌سازد که سرمایه اجتماعی قابل تجزیه به دو جزء است:

- خود رابطه اجتماعی که به افراد اجازه می‌دهد تا مدعی دسترسی به منابعی باشند که در

اختیار شرکایشان است

- مقدار و کیفیت آن منابع.

پوردیو با معرفی جنبه‌های نابرابری و کنترل اجتماعی به مفهوم سرمایه اجتماعی اعتبار بیشتری بخشید. کولمن به سرمایه انسانی به عنوان تجسم مهارت‌ها و اطلاعات کسب شده به وسیله افراد که از سرمایه اجتماعی بر می‌خیزد نظر دارد. سرمایه انسانی به وسیله تغییرات در افراد حاصل می‌شود که به کسب مهارت‌ها و افزایش قابلیت‌ها منجر می‌شود و در نتیجه آنها در رشته‌های جدیدی فعالیت می‌نمایند.

از نظر بوردیو شبکه‌های اجتماعی موهبتی طبیعی نیستند و باید آنها را با کنش‌های منطقی و هدفمند برای دست‌یابی به دیگر سرمایه‌ها و منابع پدید آورد. وی سرمایه اجتماعی را یکی از اشکال سرمایه می‌داند. در واقع سرمایه از نظر او سه شکل بنیادی دارد

۱- سرمایه اقتصادی که قابل تبدیل شدن به پول است و می‌تواند به شکل حقوق مالکیت نهادینه شود.

۲- سرمایه فرهنگی که تحت برخی از شرایط به سرمایه اقتصادی تبدیل می‌شود و به شکل کیفیت آموزشی نهادینه می‌شود.

۳- سرمایه اجتماعی که تحت برخی از شرایط به سرمایه اقتصادی تبدیل می‌شود.

بوردیو بر تبدیل‌پذیری اشکال مختلف سرمایه و بر تبدیل‌نهایی همه اشکال به سرمایه اقتصادی تأکید می‌کند از نظر او سرمایه اقتصادی، کار انسانی انباشته شده است به این ترتیب کنشگران می‌توانند با استفاده از سرمایه اجتماعی به سرمایه اقتصادی یا فرهنگی دست‌یابند و به همین شیوه برای دست‌یابی به سرمایه اجتماعی نیز باید سرمایه‌گذاری هوشمندانه‌ای در منابع اقتصادی و فرهنگی انجام دهند. از نظر بوردیو جایگاهی که برای سرمایه اجتماعی در نظر گرفته می‌شود بر گستره پیوندها یا شبکه‌های اجتماعی متمرکز است (فاین، ۱۰۳، ۱۳۸۶) خانواده یکی از نمونه‌های برجسته این پیوندهاست.

امروزه پاتنام را به عنوان یکی از مدافعان سرمایه اجتماعی می‌شناسند. او با تأکید بر اعتماد معتقد است که می‌توان افراد نسبتاً بیگانه را دور هم جمع کرد و مجموعه گسترده‌ای از شبکه را به وجود آورد تا سطحی از اعتماد دو طرفه ایجاد شود و در عوض همکاری متقابل تسریع می‌شود. او می‌گوید، منظور من از سرمایه اجتماعی، مشخصات زندگی اجتماعی است، شبکه‌ها معیارها و اعتماد که سبب می‌شود تا شرکت‌کنندگان در فعالیت‌های مشترک کارآتری برای تعقیب اهداف مشترک خود وارد شوند (Putnam, 1996) پاتنام مفهوم سرمایه اجتماعی که

مشغولیت اجتماعی بیشتری را به وجود می آورد، ارزشمند قلمداد کرد. سرمایه اجتماعی اشاره به اشکال سازمان اجتماعی شامل اعتبار هنجارها و شبکه ارتباطی دارد که می تواند تعاملات اجتماعی را توسط اعمال هماهنگ بهبود بخشد و تسهیل کند. اجزا اقتصادی به طور کلی در جوامعی به هم پیوسته از جوامعی که اجزا آن دارای پیوستگی کمتری است مطلوبتر است (Putnam, 2000)، او همواره در مطالعات خود در سازمان های اجتماعی بر سه ویژگی اشاره داشت.

- شبکه ها،
- هنجارهای معامله متقابل،
- اعتماد.

از نظر او شبکه های رسمی و غیر رسمی ارتباطات و مبادلات در هر جامعه ای وجود دارد و در هر شبکه ای هم هنجارهایی وجود دارد که مهم ترین سودمندی آنها کاهش هزینه معاملات و تسهیل در همکاری است. از نظر پاتنام مهمترین این هنجارها معامل متقابل هستند که در ارتباط با شبکه های زیادی هستند که هر یک دیگری را تقویت می کنند. پاتنام اعتماد را ناشی از دو منبع یعنی هنجارهای معامله متقابل و شبکه های مشارکت مدنی می داند که همکاری را تسهیل می کند و هر چه این اعتماد بیشتر باشد به نوبه خود اعتماد بیشتر را بوجود می آورد (مرکز تحقیقات استراتژیک، ۱۳۸۵، ۷-۸).

تئوری های سرمایه اجتماعی

تئوری پیوندهای ضعیف

اولین تئوری برای مفهوم سازی سرمایه اجتماعی تئوری پیوندهای ضعیف است مطابق این تئوری، هرچه شدت و استحکام روابط میان اعضای یک شبکه بیشتر باشد ارزش سرمایه

اجتماعی کمتر است و هر چه شدت و استحکام این روابط ضعیف تر باشد نشان دهنده سرمایه اجتماعی بیشتر است. گرانووتر (۱۹۷۳) واضح تئوری پیوندهای ضعیف معتقد است که می توان سرمایه اجتماعی را از نظر شدت، تکرار و شمولیت انواع مختلف روابط مانند دوستی ها، همکاری ها و ... مورد سنجش قرار داد. شدت و استحکام روابط یک گروه اجتماعی در داخل گروه موجب تضعیف روابط اعضای آن گروه با بیرون می شود در گرانووتر معتقد بود که روابط منسجم میان اعضای یک گروه به روابط ضعیف با اعضای گروه های خارجی منجر شده و سرمایه اجتماعی را کاهش می دهد، در مقابل پیوندهای ضعیف درون گروهی موجب ایجاد روابط با افراد و گروه های خارجی شده و به ایجاد سرمایه اجتماعی می انجامد. (کاظمی به نقل از Seibert, 2001).

تئوری شکاف ساختاری

این تئوری در سال ۱۹۹۲ توسط برت برای مفهوم سازی سرمایه اجتماعی به کار برده شد تاکید تئوری شکاف ساختاری بر روابط میان فرد و همکاران وی در شبکه و همین طور روابط میان همکاران با همدیگر است منظور از شکاف در این تئوری فقدان ارتباط میان دو فرد در یک شبکه اجتماعی است که به خودی خود امتیازی برای جامعه تلقی می شود (الوانی، ۱۳۸۱) مطابق تئوری شکاف ساختاری اگر یک فرد در شبکه اجتماعی خود با همکارانی که با هم در ارتباط نیستند یا حداقل ارتباط اندکی با هم دارند ارتباط برقرار کند، نهایت استفاده را خواهد برد تقویت شبکه های شکاف دار دارای مزایایی است، از جمله ارزیابی سریع و بی نظیر اطلاعات قدرت چانه زنی مضاعف و افزایش قدرت کنترل بر منابع و نتایج (seibert, 2001)

تئوری منابع اجتماعی

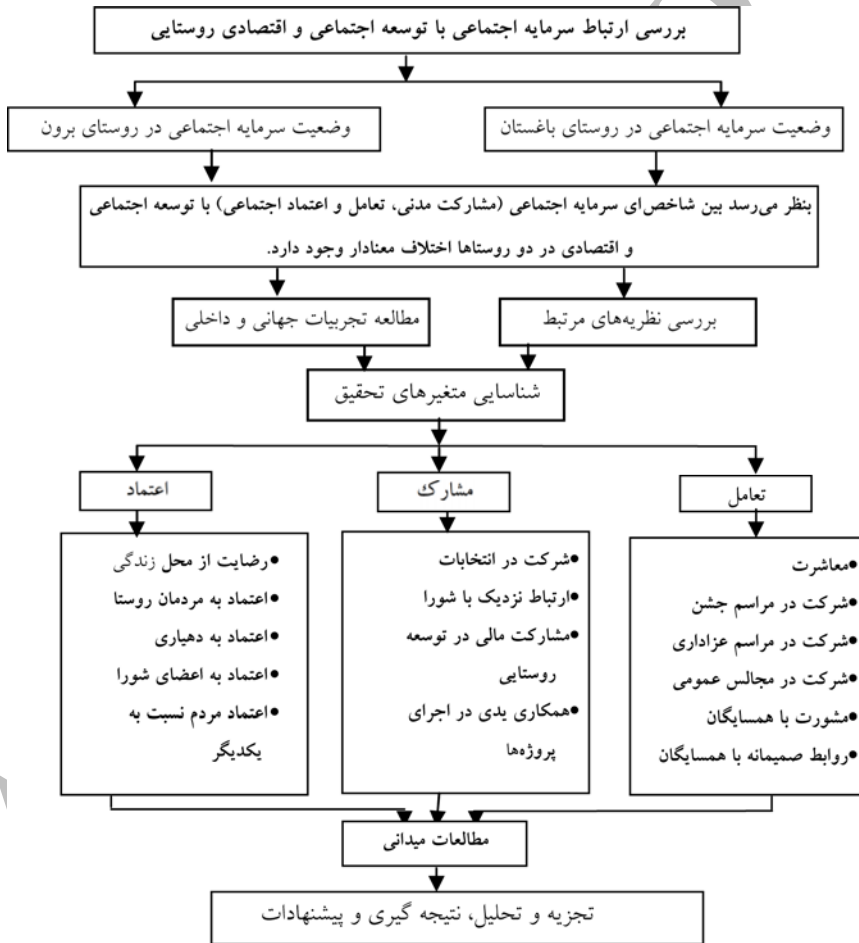
سومین رویکردهای نظری اصلی برای مفهوم سازی سرمایه اجتماعی نظریه منابع اجتماعی است. نظریه منابع اجتماعی بر ماهیت منابعی که در شبکه وجود دارد، تاکید می کند لین و همکارانش (۱۹۸۱) پیوندهای موجود در شبکه را بدون وجود منابع داخل آن کارآمد نمی دانند. به عنوان مثال، ممکن است اعضای شبکه دارای منابع زیادی از جمله قدرت نفوذ، تحصیلات عالی باشند و به عنوان منابع با ارزش شناخته شوند، اما این منابع تنها در صورتی سرمایه محسوب خواهد شد که فرد نیاز به آن منابع داشته باشد. در مثال اخیر اگر فرد برای رسیدن به هدفی نیازمند قدرت نفوذ همکار خود باشد آن منبع خود به خود سرمایه تلقی خواهد شد و تبعاً سایر منابع اعضا مانند تحصیلات عالی سرمایه به حساب نخواهد آمد (کاظمی، ۱۳۸۶).

روش شناسی

بر اساس آمار سال ۱۳۸۵ مرکز آمار ایران این دو روستا به عنوان دو روستای مرکز دهستان در بخش مرکزی شهرستان فردوس قرار دارد. روش تحقیق در این پژوهش، به صورت توصیفی - تحلیلی است. ابتدا مبانی اندیشه‌ای مرتبط با موضوع از منابع موجود داخلی و خارجی منتشر شده بصورت کتاب، مقالات و پایان نامه‌ها جمع آوری و مطالعه گردیده است. روش میدانی مبتنی بر روش پرسشنامه‌ای است که متغیرها با استفاده از هدف مورد نظر پژوهش و مطالعه مبانی نظری تهیه شده است. جامعه آماری در این مقاله تعدادی خانوار هستند که در روستاهای دو دهستان باغستان و برون شهرستان فردوس خراسان جنوبی ساکن هستند. به منظور نقش و بررسی سرمایه اجتماعی بر توسعه نواحی روستایی ابتدا شاخص‌های متناسب با موضوع از طریق مطالعه مبانی نظری استخراج و در قالب پرسشنامه تنظیم و در اختیار خانوارهای ساکن روستایی قرار گرفت. با توجه به نمونه گیری کوکران نمونه تعداد ۱۳۰ نمونه از کل جامعه

انتخاب و در نهایت با روش نمونه گیری تصادفی در قالب پرسشنامه داده‌های مورد نیاز از آنها اخذ گردید، همچنین برای پردازش و تجزیه و تحلیل داده‌ها از بسته آماری SPSS. بویژه آزمون‌های آماری موجود در آن استفاده شده است.

شکل شماره ۱: فرآیند تحقیق

یافته‌ها

مشارکت مدنی

مبتنی بر شاخص‌های ارایه شده در شکل ۲ و اطلاعات مستخرج از ۱۳۰ پرسشنامه تکمیل شده در منطقه مورد مطالعه مورد ارزیابی قرار گرفت. این ارزیابی از هفت منظر انجام شده است که در ذیل به بررسی آنها پرداخته می‌شود. متغیرهای مربوط به مشارکت مدنی در این تحقیق شامل دخالت در امور روستا، مشارکت فعال در تمامی انتخابات، تاثیر در اداره روستای محل سکونت، مشارکت فعال در کمک‌های مالی، ارتباط نزدیک با مدیریت (شورا و دهیار) است.

برای سنجش اختلاف متغیر دخالت در امور مربوط به روستا در دو جامعه با استفاده از آزمون آماری یو مان ویتنی نشان می‌دهد که با توجه به این که سطح معناداری $0/003$ کوچکتر از $0/01$ است، می‌توان فرض یکسان بودن دخالت در امور روستا بین دو جامعه باغستان و برون را رد و اذعان نمود تفاوت معناداری بین دخالت مربوط به امور روستا بین دو جامعه وجود دارد. به عبارت دیگر، می‌توان گفت که دخالت در امور مربوط به روستا، در جامعه اول با توجه به رتبه بدست آمده 53.24 باغستان در برابر 70.66 برون از امتیاز بالاتری برخوردار است. همچنین، برای متغیرهای ارتباط نزدیکی با مدیریت (شورا و دهیار)، مشارکت فعال در کمک‌های مالی چنین شرایطی حاکم است اما برای متغیر در موارد بسیار زیادی برای امور عمومی روستا به ادارات مستقر در شهر مراجعه کرده ام توجه به این که سطح معناداری بدست آمده بزرگتر از $0/05$ است. هیچ گونه اختلافی بین دو جامعه وجود ندارد اما در متغیر در بسیاری از موارد برای اجرای پروژه‌های عمرانی روستا بدون دستمزد مشارکت داشته ام بین دو جامعه بیشترین اختلاف وجود دارد. بطوری که باغستان با میانگین رتبه 43.39 در برابر برون با متوسط میانگین 84.46 از موقعیت مناسب‌تری برخوردار است. (جدول شماره ۱).

جدول شماره ۱: سنجش اختلاف بین متغیرهای مربوط به مشارکت مدنی و اجتماعی در

دو جامعه

نام روستا	مؤلفه‌هایی برای سنجش مشترک	متوسط رتبه	Z محاسبه شده	U مان ویتنی	Sig. (دو سویه)
باغستان	دخالت در امور مربوط به روستا	۵۳.۲۴	-۲.۹۶۱	۱۲۴۲	۰.۰۰۳
برون		۷۰.۶۶			
باغستان	مشارکت فعال در تمامی انتخابات	۶۳.۹۶	-۱.۳۸۰	۱۵۰۸	۰.۱۶۸
برون		۵۵.۶۶			
باغستان	تاثیر در اداره روستای محل سکونت	۶۴.۳۴	-۱.۵۴۷	۱۴۸۱.۵۰۰	۰.۱۲۲
برون		۵۵.۱۳			
باغستان	ارتباط نزدیکی با مدیریت (شورا و دهیار)	۵۷.۱۹	-۱.۳۰۶	۱۵۱۸	۰.۱۹۱
برون		۶۵.۱۴			
باغستان	مشارکت فعال در کمک‌های مالی	۵۵.۸۶	-۱.۸۳۹	۱۴۲۵	۰.۰۶۶
برون		۶۷			
باغستان	در موارد بسیار زیادی برای امور عمومی روستا به ادارات مستقر در شهر مراجعه کرده ام	۵۹.۸۴	-۰.۲۶۷	۱۷۰۴	۰.۷۸۹
برون		۶۱.۴۲			
باغستان	در بسیاری از موارد برای اجرای پروژه‌های عمرانی روستا بدون دستمزد مشارکت داشته ام	۴۳.۳۹	-۶.۷۰۹	۵۵۲	۰.۰۰۰
برون		۸۴.۴۶			

مأخذ: محاسبات انجام شده بر روی اطلاعات مستخرج از پرسشنامه

تعامل اجتماعی

گویه‌های مربوط به سنجش ابعاد تعامل اجتماعی تعداد ده گویه (جدول) می باشد که برای سنجش اختلاف دو جامعه آزمون من ویتنی مورد بررسی قرار گرفت که از این بین مولفه احساس لذت از کار کردن با دیگران، قرض وسایل مورد نیاز از همسایگان، قرض وسایل مورد نیاز از همسایگان، روابط صمیمانه با همسایگان با سطح معناداری ۹۹ درصد ($p < 0.0001$) =

value) بیشترین اختلاف در بین دو جامعه وجود دارند. اما شرکت در برگزاری مراسم جشن و شادی و مشورت با همسایگان و مراجعه به شهر و ادارات دولتی برای حل مشکلات عمومی روستا، با توجه به ارزش بدست آمده در سطح آلفای بزرگتر از ۰.۵. یعنی $p\text{-value}=0.527$ ، $p\text{-value}=0.789$ ، $p\text{-value}=0.692$ می باشد. اختلاف چندانی بین دو جامعه وجود ندارد در واقع می توان گفت که در گویه‌های شرکت در برگزاری مراسم شادی و مشورت با همسایگان هر دو جامعه از وضعیت یکسانی برخوردارند. در بقیه موارد با توجه به ارزش‌های بدست آمده یعنی مشارکت فعال در تمامی انتخابات ($p\text{-value}=0.168$)، تاثیر در اداره روستای محل سکونت ($p\text{-value}=0.122$)، مشارکت فعال در کمک‌های مالی ($p\text{-value}=0.066$) $p\text{-value}$ اختلاف بین دو جامعه تا حدودی معنادار است.

جدول شماره ۲: سنجش اختلاف بین متغیرهای مربوط ابعاد تعامل اجتماعی در دو جامعه

نام دهستان	مؤلفه‌هایی برای سنجش مشترک	متوسط رتبه	Z محاسبه شده	U مان ویتنی	Sig. (دو سویه)
باغستان	معاشرت با اکثریت مردم روستا	۵۳.۶۱	-۳.۱۵۳	۱۲۶۷.۵۰۰	۰.۰۰۲
برون		۷۰.۱۵			
باغستان	شرکت در برگزاری مراسم جشن و شادی در روستا	۵۹.۰۳	-۰.۶۳۳	۱۶۴۷	۰.۵۲۷
برون		۶۲.۵۶			
باغستان	مشارکت فعال در برگزاری مراسم عزاداری در روستا	۵۳.۲۴	۳.۰۸۹	۱۲۴۱.۵۰۰	۰.۰۰۲
برون		۷۰.۶۷			
باغستان	حضور فعال در جلسات عمومی روستا	۵۷.۳۶	-۱.۲۷۶	۱۵۳۰.۵۰۰	۰.۲۰۲
برون		۶۴.۸۹			
باغستان	احساس لذت از کار کردن با دیگران	۵۱.۲۹	-۳.۷۷۳	۱۱۰۵	۰.۰۰۰
برون		۷۳.۴۰			

۰.۶۹۲	۱۶۸۰	-۰.۳۹۶	۶۱.۵۰	مشورت با همسایگان در اجرای برخی از کارها	باغستان
			۵۹.۱۰		برون
۰.۰۰۰	۸۴۰	-۶.۰۵۶	۷۳.۵۰	قرض وسایل مورد نیاز از همسایگان	باغستان
			۴۲.۳۰		برون
۰.۰۰۰	۹۳۵	-۴.۹۶۹	۷۲.۱۴	روابط صمیمانه با همسایگان	باغستان
			۴۴.۲۰		برون
۰.۴۳	۱۴۰۹.۵	-۲.۰۲۵	۶۵.۳۶	شوخی‌های متعارف با اهالی روستا	باغستان
			۵۳.۶۹		برون

مأخذ: محاسبات انجام شده بر روی اطلاعات مستخرج از پرسشنامه

اعتماد اجتماعی

از دیدگاه نظریه پردازان سرمایه اجتماعی اعتماد اجتماعی یکی از مهمترین مولفه‌های سرمایه اجتماعی بکار می‌رود (Putnam, 1993). برای سنجش هفت مولفه مربوط به میزان اعتماد اجتماعی بین دو جامعه از آزمون ناپارامتری یومان ویتنی استفاده شده است که یافته‌ها نشان می‌دهد در مولفه میزان رضایت از محل زندگی خود با توجه به مقدار ارزش بدست آمده ($p\text{-value} = ۰.۰۰۰$) و متوسط رتبه جامعه باغستان ۴۷.۴۲ نسبت به متوسط رتبه جامعه برون ۷۸.۸۱ امتیاز بسیار بالاتری را از دید جامعه نمونه به خود اختصاص داده است. اما در چهار مولفه «اعتماد کامل به اهالی روستا، اکثر مردم قابل اعتمادند، اعتماد مردم روستا نسبت به همدیگر و اعتماد مردم روستا نسبت به شورا» ارزش بدست آمده در تمامی این مولفه‌ها حکایت از آن دارد که بیشترین اختلاف بین دو جامعه وجود دارد اما با توجه به متوسط رتبه‌های بدست آمده در این چهار مولفه باید اذعان داشت که جامعه برون از موقعیت

مناسب تری نسبت به باغستان برخوردار است. نکته قابل توجه در این مولفه‌ها مربوط به مولفه مردم روستا نسبت به نهاد دهیاری اعتماد کامل دارند است که هیچ گونه اختلافی بین دو جامعه وجود ندارد (جدول شماره ۳).

جدول شماره ۳: سنجش اختلاف بین متغیرهای مربوط به ابعاد میزان اعتماد اجتماعی

در دو جامعه

نام دهستان	مؤلفه‌هایی برای سنجش مشترک	متوسط رتبه	Z محاسبه شده	U مان ویتنی	Sig. (دو سویه)
باغستان	رضایت از محل زندگی خود	۴۷.۴۲	-۵.۱۴۳	۸۳۴.۵	۰.۰۰۰
برون		۷۸.۸۱			
باغستان	من به اهالی این روستا اعتماد کامل دارم	۷۵.۲۱	-۵.۷۴۳	۷۲۰	۰.۰۰۰
برون		۳۹.۹۰			
باغستان	اکثر مردم روستا قابل اعتمادند	۷۲.۷۴	-۴.۸۷۲	۸۹۳.۵	۰.۰۰۰
برون		۴۳.۳۷			
باغستان	مردم روستا نسبت به هم اعتماد کامل دارند	۷۱.۴۰	-۴.۳۸۹	۹۸۷	۰.۰۰۰
برون		۴۵.۲۴			
باغستان	مردم تا چه اندازه به اثرگذاری شوراها به عمران و آبادی اعتماد دارند	۶۵.۵۰	-۲.۲۷۰	۱۴۰۰	۰.۰۲۳
برون		۵۳.۵۰			
باغستان	مردم روستا نسبت به نهاد دهیاری اعتماد کامل دارند	۶۱.۵۳	-۰.۴۱۱	۱۶۷۸	۰.۶۸۱
برون		۵۹.۰۶			
باغستان	مردم روستا نسبت به شورا اعتماد دارند	۷۲.۱۶	-۴.۶۱۰	۹۳۴	۰.۰۰۰
برون		۴۴.۱۸			

مأخذ: محاسبات انجام شده بر روی اطلاعات مستخرج از پرسشنامه

نتیجه گیری

سرمایه اجتماعی بر توسعه روابط مردم با یکدیگر برای دسترسی به منابع تکیه دارد که همسان با فرضیه انتخاب عاقلانه است که مردم روابط را با یکدیگر برقرار می‌دارند تا به نتایج سودمندی برسند.

سرمایه اجتماعی در نواحی روستایی دارای پیامدهای اقتصادی و اجتماعی مثبت در روند توسعه یافتگی نواحی روستایی ایفاء می‌کند. در روستا مردم در فعالیت‌ها شرکت کرده و با مردم بر اساس ارزش دریافتی و سود واقعی تعامل می‌نمایند. امروزه کسب سرمایه اجتماعی، توسعه سرمایه انسانی را متاثر می‌سازد. در این پژوهش شاخص‌های کلان سرمایه اجتماعی با تاکید بر تئوری پاتنام یعنی اعتماد و تعامل و همبستگی در قالب شبکه‌های اجتماعی در روستا مورد پژوهش قرار گرفت. از نظر پاتنام اعتماد می‌تواند زمینه‌های توسعه یافتگی بعدی را به همراه آورد در این راستا برای هر کدام از این شاخص‌های کلان متغیرهایی منتخب و در چارچوب پرسشنامه از دید جامعه نمونه مورد بررسی قرار گرفت. اعتماد با شش متغیر هم بصورت میزان رضایت از محیط زندگی و اعتماد به یکدیگر و همچنین اعتماد به نهادهای دولتی در روستا مورد بررسی قرار گرفت که در مجموع بر اساس جدول ۴ مشخص شد که شاخص‌های مربوط به اعتماد در جامعه برون از موقعیت مناسب تری نسبت به جامعه باغستان برخوردار است در مرحله بعد شاخص‌های تعامل اجتماعی مورد بررسی قرار گرفت که در بسیاری از موارد اختلاف چندانی بین دو جامعه وجود ندارد. اما در شاخص‌های مربوط به مشارکت جامعه باغستان نسبت به از جامعه برون از امتیاز بالاتری برخوردار است. به هر جهت شناخت این اصول با توجه به خرده فرهنگ‌هایی که در روستاهای ایران وجود دارد می‌تواند روند اجرایی پروژه‌هایی که نیاز به مشارکت مردم در اجرا دارد را تسهیل بخشد.

منابع:

۱. فاین، بن، ۱۳۸۵، سرمایه اجتماعی و نظریه‌های اجتماعی، اقتصاد سیاسی و دانش اجتماعی در طلیعه هزاره سوم، مترجم: محمد کمال سروریان، پژوهشکده مطالعات راهبردی غیر انتفاعی
۲. فیلد، جان، ۱۳۸۵، سرمایه اجتماعی، ترجمه: جلال متقی، موسسه عالی پژوهش تامین اجتماعی، تهران
۳. حسین محمدی، مریم، داریوش حیاتی، ۱۳۸۵، سرمایه اجتماعی حلقه مفقود شده توسعه روستایی در ایران، ارائه شده در دومین همایش ملی توسعه روستایی ایران، موسسه توسعه روستایی ایران
۴. ازکیا، مصطفی، غلامرضا غفاری، ۱۳۸۳، توسعه روستایی با تاکید بر جامعه روستایی ایران، نشر نی، تهران
۵. کلمن، جیمز، ۱۳۸۶، بنیادهای نظریه اجتماعی، مترجم منوچهر صبوری، نشر نی
۶. معاونت پژوهش‌های فرهنگی و اجتماعی، مرکز تحقیقات استراتژیک، ۱۳۸۵، نگرشی نوین به سرمایه اجتماعی (طبقه بندی رویکردهای گوناگون)، سال اول، شماره سوم
۷. محمدی، محمد علی، ۱۳۸۴، سرمایه اجتماعی و سنجش آن، دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی
۸. شویره، کریستین و اولیوهی فونتن، ۱۳۸۵، واژگان بوردیو، ترجمه: مرتضی کتبی، نشر نی، تهران
۹. فیروزآبادی، سید احمد، ۱۳۸۴، پژوهش بررسی سرمایه اجتماعی در ایران و راه‌های ارتقاء آن، شورای عالی انقلاب فرهنگی، ۲۷۸ صفحه
10. Coleman, J., foundations of social theory, Harvard university press Cambridge
11. Curtis, R., Friedel, John-Paul Hatala, 2001, Incorporating problem Solving Theory and social capital to improve Entrepreneurial Goal Attainment,
12. Garip, Filiz, 2007, From migrant social capital to community development: A relational account of migration, remittances and inequality, Ph.D., Princeton University, 2007, 199 pages
13. Liu, Qia, 2002, Property rights systems and the creation of social capital in two types of enterprises in rural China, Ph.D., University of Missouri - Columbia, 248 pages

14. Lynn Gossett, Jennifer, 2003, EXAMINING POTENTIAL SOCIAL CAPITAL
15. M.S, Jiwon Seo, 2005, OVERCOMING ECONOMIC HARDSHIP: THE EFFECTS OF HUMAN CAPITAL AND SOCIAL CAPITAL, DISSERTATION Presented in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree Doctor of Philosophy in the Graduate, School of The Ohio State University.
16. National Statistics, Social Capital a review of the literature, 2001 .
www.worldbank.org/poverty/scapital/
17. Pellerin, Lisa and Elizabeth Stearns. 2001. "Status Honor and the Valuing of Cultural and Material Capital." *Poetics* 29 (1):1-24.
18. Poomkaew, Pimolporn, 2006, Leadership, social capital and community development in rural Thailand, Ph.D., The University of York (United Kingdom), 2006, 425 pages
19. Putman, Robert D. 1995. "Bowling Alone: America's Declining Social Capital." *Journal of Democracy* 6:65-78.
20. Putnam, R.d. 2000. *Bowling alone: the collapse and revival of American community* . New York: simon and schuster
21. Putnam, Robert D. 1993. "The Prosperous Community." *The America Prospect*. 4 (13):www.prospect.org.
22. Reay, Diane, 2000, A Useful Extension of Bourdieu's Conceptual Framework?: Emotional Capital as a Way of Understanding Mothers' Involvement in Their Children's Education." *The Sociological Review* 55:568-585.
23. Scholz, Claudia W. 2004, *Rural development in the Dominican republic a critique of social capital theory*.
24. Seibert, S, Kraimer, M.L, Liden, R.C, (2001) A social capital Theory of career success, *academy management journal* 44,2, 2001, THROUGH THE LENS OF INTERSECTIONALITY, A Dissertation submitted to the, Division of Research and Advance Studies requirements for the degree of doctor of philosophy.
25. Wang, Hongmei, 2007, Social capital and self-reported health in rural China, , Ph.D., Yale University, 2007, 137 pages;